

JOŽE MLINARIČ
Pedagoška fakulteta
Maribor

UDK 271.1:[027.6:726.71(740(91)
271.1:(091)

ODNOS CISTERCIJANOV TER MENIHOV STIŠKEGA IN KOSTANJEVIŠKEGA SAMOSTANA DO PISNE BESEDE

"Ora et labora" je bilo vodilo benediktincev in z molitvijo so se menihi zblíževali z Bogom, z delom, umskim in fizičnim, so posvečevali svoje življenje in iskali za svojo notranjost ravnotežje in harmonijo. V zgornji zahtevi je bila zaobjeta tudi zahteva po študiju, prepisovanju besedil in pisanju: ne le nabožnih tekstov, temveč tudi posvetnih, v kolikor njihova vsebina ni bila v nasprotju s pojmovanjem pravilnega, dobrega in koristnega. Zato so se že benediktinci močno posvečali pisanju in prepisovanju besedil, saj so v tej dejavnosti našli izpolnitev svojega poklica. Takó so menihi prispevali velik delež v evropsko kulturno zakladnico. Regula sv. Benedikta, očeta zahodnega meništvá, spisana v letu 534 na Monte Cassinu, je od redovnikov terjala tudi branje in prebiranje tekstov ter je glede tega določala naslednje: "Na vsak način pa je treba izbrati enega ali dva starejša brata, ki v času, določenem za branje, hodita po samostanu in gledata, ali ni kateri izmed bratov tako zanikrn, da namesto branja pase lenobo in blebета ter tako ne trati le svojega časa, ampak moti še druge"¹. Redovna pravila so od menihov še prav posebno zahtevala branje ob nedeljah in v postnem času. Regula namreč pravi naslednje: "Ob nedeljah naj se prav tako posvečajo branju vsi, razen tistih, ki imajo kakšno (drugo) delo". Na začetku postnega časa naj bi vsak menih prejel iz knjižnice po eno knjigo, ki jo je bil dolžan prebrati².

Tudi sinovi sv. Bernarda, cistercijani, ki so izšli ob koncu 11. stoletja kot reformni red iz benediktincev, so velik del dneva posvetili branju in študiju svetega pisma, cerkvenih očetov in drugih krščanskih avtorjev. Redovni Statuti iz 1134 so določali, katere tekste je bil opat, ki je na novo redovno postojanko poslal menihe, dolžan dati le-tem na pot. Redovniki so jemali s seboj redovna pravila, obredne knjige in koledar, torej najnujnejše tekste, potrebne za oprav-

¹ Prevod: J. Gregorič, *Pravilo sv. Benedikta. Stična* 1981, str. 50.

² *Ibidem*, str. 51 in 50.

ljanje oficija in obredov (biblijo, misale, antifonarije, graduale)³. Zato moramo pritrrditi ugotovitvi, da pomeni čas nastanka neke duhovne postojanke hkrati tudi čas nastanka njene knjižnice⁴. S povečanjem števila redovnikov na neki postojanki se je povečala potreba po knjigah. Vsaj del menihov se je posvečal prepisovanju tekstov in nastajali so prepisi liturgičnih knjig, biblije, cerkvenih očetov, del s področja ascetike in meditacije ter spisov sv. Bernarda. Večje redovne skupnosti so imele poseben prostor za prepisovanje besedil-skriptorij, o katerem govorijo že redovni Statuti iz 1134 in ki so določali, naj bo v njem popolna tišina⁵. Zanimivo pa je tudi določilo, po katerem so smeli opatje in njihovi sobratje ter novinci pisati knjige le z dovoljenjem generalnega kapitlja⁶. V letu 1154 so na generalnem kapitlju zbrani opatje odredili, da smejo menihi pisati in vezati rokopise le v za to določenem prostoru in nikjer drugod⁷. Omenimo naj še določilo z zasedanja generalnega kapitlja leta 1199, ki je menihom prepovedovalo pesniti. Za kršilca je bila odrejena prestavitev na drugo redovno postojanko, vrnitev pa bi bila mogoča le z dovoljenjem generalnega kapitlja⁸. Čeprav so cistercijani na svojem začetku prisegali na preproščino in terjali, naj bodo preproste tudi njihove knjige, kot so to določali Statuti iz 1134, ki pravijo, naj bo knjižna oprema skromna, brez vsakega razkošja, črke pa enobarvne in ne poslikane, in čeprav je po svoji rigoroznosti znani sv. Bernard (umrl 1153) od svojih sobratov terjal v vsem preproščino, so vendar že v prvem stoletju obstoja reda nastajali čudovito opremljeni rokopisi, kakršen je npr. biblija iz časa generalnega opata Štefana Hardinga (opat 1109–1134). Po Bernardovi smrti zahtev generalnih kapitljev po preproščini ni upoštevala niti matica, Citeaux, niti je ni upošteval konvent v Clairvauxu, ki ji je nekaj let stal na čelu Bernard⁹. Z večanjem števila cistercijanskih redovnih postojank se je močno povečalo tudi prepisovanje tekstov, ki jih posamezne usta-

³ J. M. Canivez, *Statuta capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis* I, str. 13.

Prim. J. Mlinarič, *Stiška opatija 1136–1784*. Novo mesto 1995 (v nadaljnjem besedilu: *Stiška opatija*), str. 851.

⁴ Prim. M. Pivec-Stelč, *Srednjeveške knjižnice v Sloveniji*. Knjižnica XV (1971), str. 77–78.

⁵ *Statuta* 1134, poglavje LXXXV: J. M. Canivez, *Statuta* I, str. 32. Prim. J. Mlinarič, *Kostanjeviška opatija 1234–1786*. Ljubljana 1987 (v nadaljnjem besedilu: *Kostanjeviška opatija*), str. 49.

⁶ *Statuta* 1134, poglavje LVIII: J. M. Canivez, *Statuta* I, str. 26.

⁷ J. M. Canivez, *Statuta* I, str. 31.

⁸ *Statuta* 1199: J. M. Canivez, *Statuta* I, str. 32.

Prim. tudi: *Stiška opatija*..., str. 851.

⁹ *Statuta* 1134, poglavje LXXX: J. M. Canivez, *Statuta* I, str. 13. A. Schneider, Skriptorien und Bibliotheken der Cistercienser. *Die Cistercienser. Geschichte. Geist. Kunst*. Köln 1977, str. 431–437.

nove niso prepisovale le zase, ampak tudi za zamenjavo knjižnega blaga in prodajo. Prepisovanje tekstov in pisanje sta tako povezovala redovnike vse Evrope in ti so postali na začetku srednjega veka glavni nosilci kulture.

Vemo, da so menihi ob poselitvi neke redovne postojanke prinesli iz matičnega samostana s seboj tekste, potrebne za vsak dan. Takó so tudi prvi redovniki, ki jih je reinski opat Gerlah kmalu po letu 1130 poslal v Stično, prinesli k nam vse tiste knjige, kot so to določali redovni Statuti iz 1134. Z večanjem števila redovnikov so nastale potrebe tudi po večjem številu knjig, ki so si jih tudi v stiškem samostanu pridobili z nakupom ter s prepisovanjem. N. Golob o stiških kodeksih prvega stoletja obstoja samostana pravi naslednje: "Zaenkrat sodim, da so stiški opati kodekse bodisi naročevali v večjih skriptorijih ali pa so v goste občasno povabili skupine iluminatorjev, rubrikatorjev in skriptorjev, ki so s sabo prinesli pisala, črta la, tuše, barve in knjige, ki so jih kopirali, v Stični pa so jim pripravili pergamentne folije"¹⁰. Ob prebiranju stiških rokopisov lahko ugotovimo, da so v njih najbolj razširjeni teksti srednjeveške latinske književnosti, h kateri je sodilo: biblija, dela cerkvenih očetov: Avgušтина, Hieronima, Gregorja Velikega, Ciprijana, Izidorja Seviljskega, Bede Častitljivega in Kasijana, ter besedila sodobnih avtorjev, kakor tudi življenjepis sv. Bernarda. Stiški rokopisi iz prve dobe obstoja samostana, ki jih hranita Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani in Avstrijska nacionalna biblioteka na Dunaju, sodijo k najstarejšim spomenikom srednjeveške pismenosti na Slovenskem, po svoji opremi pa se morejo meriti z vrhunskimi izdelki tedanje Evrope. O njih pravi naša naboljša poznavalka stiških rokopisov naslednje: "Dalj ko sem lahko primerjala miniature iz različnih cistercijanskih skriptorijev, bolj sem postajala prepričana, da je mesto večine koloriranih inicial iz romanske Stične v evropskem vrhu, v prvi skupini med najbolj bleščečimi izdelki svoje zvrsti, da se v njihovi barvni opojnosti razkriva pretanjeno prisluškovanje tisti mavrični lepoti, ki je bila doma na mozanskih in burgundskih tleh, le da je suhljatost tamkajšnjih vitic zamenjala mehka sočnost, pripadajoča skriptorijem, ki so negovali podobno potezo razcvetenih vitic, in kaže, da so ti skriptoriji bili v srednjem Porenju, na Bavarskem in Švabskem..."¹² Najbolj znan in za nas Slovence najbolj pomemben pa je t.i. Stiški rokopis iz prve polovice 15. stoletja in je dokaz, da so stiški cistercijani upoštevali slovenski jezik kot jezik

¹⁰ N. Golob, Slikarski okras romanskih rokopisov iz Stične: "Dunajska skupina". ZUZ NV XXV(1989), str. 41.

¹¹ Prim. M. Kos-F. Stelč, *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*. Ljubljana 1931, str. 1–51.

¹² N. Golob, *Slikarski okras*..., str. 41–42.

verskega pismenstva¹³. Medtem ko hrani Avstrijska nacionalna biblioteka iz časa okoli leta 1180 deset stiških rokopisov, Narodna in univerzitetna knjižnica pa jih iz obdobja do začetka 13. stoletja hrani sedemnajst, pa je bera iz naslednjih dveh stoletij srednjega veka mnogo skromnejša, iz katerih jih je ohranjenih le štirinajst¹⁴.

Majhno število rokopisov iz kostanjeviške cisterce – Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani jih iz srednjega veka hrani le sedem, je vsekakor skromen ostanek nedvomno nekdanjega večjega fonda rokopisov, pridobljenih bodisi od drugod ali pa prepisanih v samostanu samem. Dva rokopisa sta iz časa pred ustanovitvijo samostana, pet pa jih je iz 14. stoletja. Rokopisi iz kostanjeviškega samostana so glede na vsebino značilni za cistercijanski red. Obsegajo redovna pravila, sklepe generalnih kapituljev, koledar in papeške privilegije za red, pa tudi govore za postni čas, izvlečke iz Zlate legende Jakoba iz Varazze, Dialoge Gregorja Velikega in zapis teološkega kompandija Huga iz Strassburga. Kostanjeviški rokopisi so po svoji opremi skromni, le rokopis, po svoji provenienci iz Italije, po oblikovni strani izstopa med njimi¹⁵. Z izumom tiskarske umetnosti je rokopisna dejavnost pričela močno pojenjati, saj je bilo moč priti do pisane besede po lažji in cenejši poti. Medtem ko iz obeh cistercijanskih samostanov na Kranjskem za čas 16. stoletja ni izpričanih rokopisov, pa so ti iz naslednjih dveh stoletij. Ugotavljamo, da so tudi še po izumu tiska v obeh cistercah redovniki, ki gledajo v prepisovanju tekstov in pisanju izpolnjevanje svojih redovnih dolžnosti. Vsekakor pa so ti rokopisi po opremi kaj skromni.

Z ustanovitvijo slovitega kolegija sv. Bernarda v Parizu sredi 13. stoletja in z nastankom podobnih študijskih ustanov širom Evrope, so se tudi cistercijani pospešeno vključevali v literarno in znanstveno snovanje, v čemer so se zgledovali po dominikancih in manjših bratih, ki so poučevali po tedanjih visokih šolah in se proslavili s spisi, ki jih je brala in prepisovala tedanja kulturna Evropa. Mnogi redovniki se niso več zadovoljili s prepisovanjem starih avtorjev, antičnih in krščanskih, ampak so tudi sami hoteli postati tvorca besedil ter po knjigi posredovati svoje misli in ideje sobratom in svetu. Večina cistercijanov si je znanje pridobila za samostanskimi zidovi in v redovnih kolegijih, nekateri pa so temeljito izobrazbo in znanje prinesli že s seboj. Svoje znanje so mnogi vlivali v posodo pisane besede in postali avtorji del s področja filozofije, teologije, mistike, ascetike, cerkvenega in svetnega prava ter zgodovinopisja. Takó so cistercijanski redovniki ob dominikancih in manjših bratih s svojimi filozofskimi in teološkimi študijami pripomogli do zmage

¹³ Prim. M. Kos-F. Stelè, *Srednjeveški rokopisi*..., str. 43–47.

¹⁴ Prim. *Stiška opatija*..., str. 860.

¹⁵ *Kostanjeviška opatija*..., str. 56–57.

sholastiki¹⁶. Med cistercijani najdemo tudi pesnike kljub prepovedi generalnega kapitlja iz leta 1199.

Cistercijani so se že od začetka obstoja reda zanimali za hagiografijo, zato je na policah njihovih knjižnic bilo moč najti veliko rokopisov z omenjeno vsebino, pri čemer so jih močno zanimali življenjepisi mučencev, kar moremo ugotavljati tudi za stiške cistercijane. Veliko je ohranjenih prepisov življenjepisa sv. Bernarda, ki je izpod peresa cistercijanskih menihov, sodobnikov, in ima zato svojo zgodovinsko vrednost. Generalni kapitlji so sicer sprva članom reda prepovedovali ukvarjati se s študijem cerkvenega in svetnega prava, vendar so se redovniki po zgledu članov drugih redov oprijeli tudi tega študija. Že zgodaj so sestavljali izbore iz odredb, sprejetih na zasedanjih generalnih kapitljev, ter komentirali redovne privilegije, s čimer so dajali podlago za smernice za vsakdanje redovno življenje. Cistercijanski menihi so sčasoma našli pot tudi do drugih vej znanosti: npr. do matematike in prirodnih znanosti, kar pa se je zgodilo v večji meri šele z renesanso, ko se je povečalo zanimanje za naravo in s tem za naravoslovne vede. Regula sv. Benedikta je terjala od redovnikov, naj pomagajo sočloveku v stiski, kar so med svoja pravila sprejeli tudi cistercijani. Vzporedno s tem je zraslo zanimanje posameznih menihov za medicino in farmacijo. V večini redovnih postojank so zapisovali recepte, opisovali zdravilne rastline in njihov učinek, obravnavali bolezni in dajali nasvete za zdravljenje¹⁷.

Ohranjeni stiški in kostanjeviški rokopisi ter sezname knjig pričajo, da so v obeh cistercah živeli menihi, ki so se zanimali za sodobno evropsko misel, in da so se posamezniki ukvarjali z različnimi strokami. Zaradi pomanjkanja virov pa ni moč reči, ali so v srednjem veku med menihi bili tudi taki, ki niso prepisovali le tujih tekstov, ampak so bili tudi sami tvorci lastnih misli in idej in so jih prelili v posodo pisne besede. Domnevati pa smemo, da se je med redovniki omenjenega obdobja vendarle našel kak, ki se je aktivno vključil v literarno in znanstveno snovanje. Pač pa nam ohranjeni sezname knjig in knjige same pričajo o zanimanju redovnikov za posamezne vede in njihovem odnosu do njih. Z izumom tiska se je prepisovateljska vnema močno zmanjšala in redovniki so odslej knjižne police napolnjevali s tiskano besedo. Tudi cistercijani so uvideli prednost tiska in so si na več krajih uredili tiskarne: leta 1492 v Zinini in 1496 v francoski cisterci La Charité¹⁸. Od tedaj je tudi redovno vodstvo imelo večji nadzor nad literaturo, ki je prihajala v samos-

¹⁶ L. J. Lckai, *Geschichte und Wirken der Weissen Mönche. Der Orden der Cistercienser*. Köln 1958, str. 165–183.

¹⁷ Prim. *Kostanjeviška opatija*..., str. 42–43.

¹⁸ Prim. J. Mlinarič, *Samostani starejših redov (benediktinci, kartuzijani in cistercijani) na Slovenskem in knjiga. 18 mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci*. Celje 1986. Maribor 1988, str. 73–86.

tane, sicer pa je bila dolžnost redovnih vizitatorjev pregled tudi knjižnice. S tiskano besedo so prihajale v samostane tudi nove ideje, ki večkrat niso bile v skladu z naukom Cerkve, pri nas zlasti luteranske. Zato so generalni kapitlji v 16. stoletju prepovedovali redovnikom študirati in prepisovati ter razširjati "heretične" knjige. Takó je npr. odredba generalnega kapitlja iz leta 1531 cistercijankam prepovedovala branje knjig v "ljudskem" jeziku ter jih shranjevati v refektoriju, nune naj bi brale le tekste, spisane v latinskem jeziku in odobrene od redovnega vodstva¹⁹. Generalni kapitelj leta 1575 je vsem vizitatorjem naročal, naj pregledajo knjige po samostanskih knjižnicah in meniških celicah²⁰. Za stiško opatijo vemo, da je v času opata Lavrencija Zupana (1580-1600) imela luteranske knjige. Zanimivo je, da reinski opat Jurij Freyseisen 1582 ni naročil takih knjig sežgati, ampak je opatu le naročil, naj jih spravi na varen kraj. Pač pa je dal vizitator Francesco Barbaro, generalni vikar oglejskega patriarha, ob svojem obisku v Stični leta 1593 luteranske knjige sežgati. Zato o knjigah te vrste v stiški opatiji kasneje ni čuti²¹. Vemo pa, da je kostanjeviška opatija imela ob ukinitvi samostana pod Jožefom II. med knjižnim fondom tudi Dalmatinovo biblijo²².

Po letu 1500 so se napolnile knjižne police v obeh naših cistercah z nakupom knjig in z darovi. To vrsto kulturnega blaga so kupovali predstojniki iz lastnega nagiba, po naročilu vizitatorjev in na zahtevo generalnih kapitljev. Takó je npr. v letu 1783. kapitelj predstojniki spodbujal, naj si za svoje knjižnice pridobijo knjige s področja fizike, matematike in naravoslovja, zlasti še take o vrtnarstvu in gozdarstvu²³. Zadnja zahteva je vsekakor v zvezi z gospodarjenjem z gozdovi ter urejanjem lepih samostanskih vrtov. Tudi posamezni menihi so samostanski knjižnici podarjali knjige, kar moremo v primeru obeh cisterc ugotavljati tudi za zunanje dobrotnike. V letu 1745 si je kostanjeviški opat Aleksander Taufferer pridobil bogato knjižnico bivšega kamniškega župnika in doktorja teologije, Maksimilijana Raspa²⁴.

Od svetnih znanosti so se cistercijani kot tudi drugi redovi že zgodaj zanimali za zgodovinopisje in zlasti čas humanizma je pri redovnikih močno pospešil zanimanje za preteklost, v prvi vrsti reda in lastne postojanke. Menihi pričenjajo sestavljati kataloge opatov

¹⁹ 1531: J. M. Canivez, *Statuta* VI, št.7, str. 693.

²⁰ Glej: *Stiška opatija*..., str. 862.

²¹ Pismo opata Jurija opatu Lavrenciju z dne 18. marca 1582, Gradec: Collocancum Runense antiquitatum IV/2, str. 326–327 v arhivu samostana Rein. Glej: *Stiška opatija*..., str. 862.

²² *Kostanjeviška opatija*..., str. 59.

²³ A. Schneider, *o.c.*, str. 443.

²⁴ Orig. perg. listina iz meseca aprila 1745, Kostanjevica: Arhiv Republike Slovenije Ljubljana. Prim. *Kostanjeviška opatija*..., str. 56.

(series abbatum), hišne kronike, diplomatarije in izpisovati podatke iz pomembnejših dokumentov. Omenimo naj znamenitega cistercijana Janeza Vetrinjskega, v letih od 1312 do 1345 opata v Vetrinju na Koroškem, prvega koroškega in najpomembnejšega zgodovinarja 14. stoletja²⁵. Za raziskovanje preteklosti obeh naših cisterc pa je izredno pomembno delo reinskega patra Alana Lehra (1727–1775), čigar kronika pričanja z letom ustanovitve Reina (1129) in se konča z letom 1599²⁶. V 17. stoletju opazimo zanimanje za samostansko preteklost tudi pri redovnikih stiške opatije. Tedaj so namreč nastajali zapiski neimenovanih avtorjev, ki jih je pri svojem delu uporabljal kranjski historiograf J. V. Valvasor in iz katerih je črpal stiški pater in kronist Pavel Pucelj (menih 1690–1721). Omenimo naj tudi stiškega patra in Ločana Wolfganga Scharfa (umrl 1686), ki je zapustil nekaj zgodovinskih zapiskov. Najbolj znan pa je seveda pravkar omenjeni pater Pucelj, domá iz Hrušice pri Novem mestu, avtor samostanske kronike z dolgim baročnim naslovom "Idiographia...", posvečene opatu Aleksandru baronu Engelshausu²⁷. Tudi v kostanjeviškem samostanu so se posamezniki zanimali za preteklost svoje ustanove. Sestavljali so kataloge opatov in sezname oseb, najdenih v listinah, ter delali izvlečke iz pomembnejših listin (zlasti iz privilegijev papežev, cesarjev in drugih odličnikov). Pater Štefan Ubitz, ki ga ob ukinitvi Kostanjevice (1785) najdemo kot tamkajšnjega patra, pa naj bi po naročilu svojega opata napisal samostansko kroniko²⁸. Na knjižnih policah obeh cisterc so bila močno zastopana dela s področja zgodovine, med njimi tudi taka antičnih zgodovinarjev (npr. Salusta, Tacita, Valerija Maksima, Kurcija Rufa in Avrelija Makrobija). Precejšnje je število del, ki se ukvarjajo z zgodovino cistercijanskega reda in s preteklostjo posameznih redovnih postojank. Inventarna popisa obeh samostanov navajata dela od antike do sodobnosti: v stiškem samostanu 179 del in v kostanjeviškem 190 del, od katerih jih je 93 bilo s področja cerkvene zgodovine²⁹.

Stiškim menihom tudi pravo, cerkveno in svetno, ni bilo tuje, in mnogi so se zanimali zanj. Omenimo naj stiškega bibliotekarja in profesorja teologije Roberta Kuralta (redovnik 1760–1784) iz Žabnice, ki je v času bivanja v cistercijanskem samostanu Schlierbach spisal knjigo o cerkvenem pravu, izšlo v latinskem jeziku na Dunaju leta 1781 in v nemškem jeziku v naslednjem letu³⁰. Ob popisu stiške

²⁵ Prim. *Stiška opatija*..., str. 852–853. B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda* II. Ljubljana 1965, str. 325–329.

²⁶ Prim. *Stiška opatija*..., str. 853.

²⁷ *Ibidem*, str. 855–857.

²⁸ *Kostanjeviška opatija*..., str. 45.

²⁹ *Stiška opatija*..., str. 869. *Kostanjeviška opatija*..., str. 59.

³⁰ *Stiška opatija*..., str. 857–858 in 925.

knjižnice ob ukinitvi samostana je bilo 248 del pod naslovom "Juristae" in 180 pod rubriko "Canonistae et concilia", ob popisu kostanjeviške biblioteke pa najdemo pod zaglavjem "Canonistae" 202 del, pod "Juris Politici" pa 75 del. Med pravnimi deli so zastopana najvažnejša dela pravnih piscev in kodifikatorjev ter pravni kompendiji. Med inkunabulami stiškega samostana so npr. zabeležene Justinijanove Pandekte pa tudi dela s pravnimi normami za ravnanje v vsakdanjem življenju³¹.

Inventarna popisa knjig obeh cisterc navajata precejšnje število del s področja jezikoslovja, bodisi taka teoretičnega značaja bodisi, leksikone in priročnike za učenje tujih jezikov, slovnice in slovarje. Od teoretičnih del naj navedemo inkunabulo *Ethymologiae* Izidorja Seviljskega. Veliko je bilo také v knjižnici kot tudi na policah v sobah menihov priročnikov za učenje tujih jezikov, kar kaže na zanimanje le-teh za tuje jezike: za nemški, latinski, francoski in italijanski jezik. Omenjata se tudi latinsko-nemški in nemško-latinski slovar iz leta 1537 ter grško-latinski leksikon, izdan v Baslu 1532. V kostanjeviškem samostanu je bilo 1785 osemdeset del pod naslovom "Gramatici"³².

V naših cistercijanskih samostanih je bilo veliko del s področja prirodoslovnih ved, od splošnega prirodoznanstva do njenih posebnih disciplin, kot so medicina, farmakologija, astronomija, kemija itd., vendar pa v precej manjšem številu kakor so bile zastopane humanistične discipline. Razmeroma veliko del so si menihi obeh samostanov pridobili s področja medicine in farmakologije, pri čemer so zastopana také dela s področja teorije kakor tudi prakse. Spisi iz cisterc kažejo, da so se redovniki skozi vsa stoletja ukvarjali tudi z zdravljenjem in gojenjem zdravilnih rastlin in da so zasledovali literaturo medicinske in farmakološke stroke. Kostanjeviški samostan je ob razpustitvi konventa imel 58 del, označenih pod poglavjem "Medici et Chirurghi", ter 51 knjig pod naslovom "Chymici"³³. Omenimo naj tudi, da so se posamezniki v cistercijanskih samostanih ukvarjali tudi z alkimijo, kar je prepovedal generalni kapitelj v letu 1317 in to prepoved je ponovil kapitelj v 16. stoletju³⁴.

Vpogled v inventarja obeh kranjskih cisterc nam razodevata, da je na policah obeh knjižnic prevladovala teološka literatura z vsemi pripadajočimi disciplinami. Ker sta oba samostana sodila k t.i. kontemplativnim redovom, je razumljivo v njunih knjižnicah bilo najti veliko literature s področja meditacije in ascetike. Veliko število del s področja homiletike (v Stični 232 in v Kostanjevici 374

³¹ *Stiška opatija...*, str. 871. *Kostanjeviška opatija...*, str. 59.

³² *Stiška opatija...*, str. 869–870.

³³ *Stiška opatija...*, str. 870. *Kostanjeviška opatija...*, str. 59.

³⁴ 1317: J. M. Canivez, *Statuta* III, št. 16, str. 337.

del) je v zvezi tudi z dušnopastirskim delom menihov. Te vrste del redovniki niso potrebovali le znotraj samostanskih zidov, ampak predvsem za delovanje med ljudstvom. Oba samostana sta imela že od 13. stoletja sèm vrsto župnij na Dolenjskem, Štajerskem, Gorenjskem ter v Žumberku in Vivodini. Biblije in komentarji k bibliji so zastopani takole: v stiškem samostanu 113 del in v kostanjeviškem 92 del. Že A. Gspan je ugotovil, da je med inkunabulami ohranjenih razmeroma malo število takih s področja liturgije (brevirji, misali, graduali, antifonariji). Ob pogostni uporabi so se knjige obrabile, razen tega je redovno vodstvo od svojih postojank terjalo enotnost tudi v pogledu liturgičnih tekstov ter je dovoljevalo uporabo obrednikov, potrjenih od generalnih kapitljev. Takó so cistercijani morali najprej zamenjati rokopisne obredne knjige s tiski, ob spremembah pa stare tiske z novimi, nakar so oboje zavrgli³⁵.

Eden izmed kostanjeviških opatov, Lenart Pachernecker (1579–1580), naj bi bil avtor prve katoliške tiskane knjige, ki naj bi izšla v letu 1574, ko je Lenart bil še v samostanu svojih redovnih zaobljub, v Vetrinju. Pacherneckerjev katekizem omenja le Primož Trubar v letu 1575, vendar ni ohranjen niti en sam izvod. Gre torej za knjigo, ki je katoliški duhovščini bila še kako potrebna pri dušnopastirskem delu. Zato je čudno, da se ni ohranilo besedilo vsaj v prepisu. Tudi avtorji 17. in 18. stoletja Pacherneckerjevega dela ne omenjajo. Zato se upravičeno sprašujemo, ali je Lenart knjigo zares tudi napisal³⁶. K literarno delujočim v drugi polovici 18. stoletja štejemo v stiškem samostanu zadnjega opata, Frančiška Ksaverija Tauffererja (1764–1784), in patra Ignacija Fabianija (profes 1766). Opat je imel velike zasluge pri organiziranju osnovnega šolstva ter je izdal v letu 1770 anonimno katekizem pod naslovom "Kratki saporpadik kershanskiga navuka..." Ignacij Fabiani, domá iz Ljubljane, se je poleg zgodovine stiškega samostana bavil tudi z moralko. Njegovo delo s področja moralke je izšlo po ukinitvi samostana (v letu 1794)³⁷. Naj omenimo, da kostanjeviški inventar navaja pod posebnim poglavjem "Moralistae" kar 202 deli³⁸.

Svetno filozofijo navaja stiški inventar skupaj z medicino in klasiko in navaja 263 del te vrste, medtem ko kostanjeviški popis pod naslovom "Philosophi" navaja le 18 del. Večina piscev filozofskih del obravnava tematiko, ki jo je obdeloval že Aristotel: metafiziko, etiko, politiko, poetiko in prirodoslovne vede. Nekaj najdemo

³⁵ *Stiška opatija*..., str. 867–869. Prim. 1738: J. M. Canivez, *Statuta* VII, št. 24, str. 447 in 1768: *Statuta* VII, št. 95, str. 767.

³⁶ *Slovenski biografski leksikon* II. Ljubljana 1933–1952, str. 242–243. *Kostanjeviška opatija*..., str. 47–48.

³⁷ J. Gregorič, *Literarnokulturna dejavnost cistercijanov na Slovenskem. Redovništvo na Slovenskem* I. Ljubljana 1984, str. 74–76.

³⁸ *Kostanjeviška opatija*..., str. 59.

tudi komentarjev k Aristotelu (v Stični komentarje h knjigam njegove Metafizike). Od latinskih avtorjev naj na tem mestu navedemo dela stoika Seneke. Omenimo naj tudi inkunabulo z delom angleškega frančiškana, filozofa in teologa Viljema Ockhama (1285–1349)³⁹.

V drugi polovici 16. stoletja sta v stiškem samostanu živela dva izredno dejavna redovnika: Lavrencij Zupan in Lavrencij Lombardo. Prvi je bil profes samostana Rein in stiški opat v letih 1580–1600. Pater Pavel Pucelj, stiški kronist, hvali Zupana kot odličnega pesnika. Upravičeno smemo zato domnevati, da so napisi v latinskem jeziku na nekaterih samostanskih stavbah, ki jih je on gradil ali preurejeval, izpod njegovega peresa. Na nekaterih kamnih so vklesani tudi verzi, takó npr. na napisni plošči, ki govori o pozidavi gradiča Bajnofa leta 1591, in na kamnitem znamenju v Ivančni Gorici, ki ga je dal postaviti v letu 1583⁴⁰. Lavrencij Lombardo je veljal za zelo izobraženega stiškega redovnika z znanjem več jezikov. V nekem svojem pismu iz leta 1567 govori o dveh knjižicah, ki da jih piše, ne pove pa njune vsebine in ne naslova⁴¹.

V večini cistercijanskih samostanov so bili na knjižnih policah močno zastopani antični avtorji, pesniki in pisatelji. Kostanjeviški opat Jurij omenja, da je v letu 1646 kupil v Ljubljani delo Tita Livija⁴². Med stiškiimi inkunabulami je kar desetina z deli antičnih avtorjev. Poleg že omenjenih zgodovinarjev so se redovniki oskrbeli z deli rimskih in grških pesnikov. Med rimskimi pesniki je glede na število del imel na policah stiške biblioteke najbolj častno mesto Vergil z Eneido, Bukolikami in Georgikami, za njim pa je bil močno zastopan Cicero, sledi mu Plinij z deloma *Epistolae* in *Naturalis historia*, neizčrpen vir za srednjeveške pisce. Ovid je v Stični zastopan s pesnitvama *Epistolae heroidum* in z *Metamorfozami*, Horac pa s celotnim pesniškim opusom, saj je bil duh njegove poezije, prežet s stoično filozofijo, krščanstvu blizu. Tudi komediografe najdemo med samostanskimi knjigami: Plauta, Terenca in Juvenala. Od antičnih del naj omenimo še Kvintilijana in njegovo delo *Institutiones orationum*. Grški avtorji so zastopani v manjšem številu kakor latinski. V izvirnem jeziku najdemo med inkunabulami le dela Platona in Homerja. Popis omenja v latinskem prevodu dela Homerja, Platona, Aristotela, Pindarja, Faidra, Isokrata, Evripida in Demostena⁴³.

³⁹ *Stiška opatija*..., str. 869.

⁴⁰ *Stiška opatija*..., str. 543–456, 854 in 869.

⁴¹ *Ibidem*, str. 854.

⁴² Računska knjiga opata Jurija Zagošna: Sam. A II, knjiga 8, Arhiv Republike Slovenije Ljubljana. Prim. *Kostanjeviška opatija*..., str. 55.

⁴³ *Stiška opatija*..., str. 869.

Prve podatke o knjižnem fondu stiškega in kostanjeviškega samostana imamo šele iz 16. stoletja, ko se prvič omenja tudi lokacija hrambe knjig. Cistercijani so rokopise in knjige shranjevali sprva na različnih krajih v samostanu, odvisno pač od tega, komu in v kak namen so služile. Obredne knjige so vsekakor shranjevali v bližini samostanske cerkve, šolske knjige, namenjene pouku dečkov in sholarjev, so hranili kar v učilnici (studorium), nekaj so jih hranili v kapiteljski dvorani, pa tudi menihi so po odpravi skupnih dormitorijev imeli duhovno hrano te vrste v svojih celicah. Dokler so redovne skupnosti imele še majhno število rokopisov, ni bilo potrebe po posebnem prostoru-knjižnici. Prvotni "armarium claustrum", prvotna oblika knjižnice, je bil za vsako redovno postojanko nepogrešljiv in v njem so hranili obrednike. Sprva je to bila zidna vdolbina v neposredni bližini meniškega vhoda v kor. Kasneje so zaradi povečanih potreb vdolbino povečali in obokali. Sicer pa je za vsako redovno postojanko veljalo srednjeveško reklo: "Clastrum sine armario quasi castrum sine armamentario". Bogate cistercijanske opatije so si spričo velikega števila rokopisov in knjig morale urediti velike bibliotečne prostore. V matici reda, v Citeauxu, so ob koncu srednjega veka uredili 26 metrov dolg prostor s križnimi oboki za shranjevanje rokopisov in knjig. Prvotne knjižnice so bili pravzaprav knjižni depoji, saj so redovniki študirali v skriptoriju ali v križnem hodniku ter na drugih krajih samostana. Bibliotečni prostori so v začetku bili brez oken in šele z razvojem knjižnice kot študijskega prostora se je le-ta spremenil. V času baroka so bogate opatije gradile biblioteke, ki niso bile namenjene le hrambi knjižnega blaga, temveč tudi za hrambo zbirk. Prostor so bogato opremili s slikarijami in s štukaturami, takó da je le-ta bil poleg samostanske cerkve najiminitnejši prostor neke redovne postojanke⁴⁴.

V stiškem samostanu je bil prvotni armarij v križnem hodniku ob današnjem baročnem vhodu v južno prečno ladjo. Zaradi povečanega števila knjig so kasneje vdolbino poglobili v obokan prostor brez oken, ki je bil skrit pod ravnimi stopnicami, ki so vodile iz prečne ladje v meniški dormitorij v nadstropju kapiteljskega trakta. Ob prezidavah v 18. stoletju so naredili današnji meniški vhod v cerkev in so takó srednjeveški stenski armarij uničili. Sedanja zgradba refektorija in knjižnice nad njim je iz časa proti koncu 17. stoletja, poslikava pa je iz druge polovice 18. stoletja⁴⁵. Za kostanjeviško opatijo pa ne vemo, kje je bil njen prvotni armarij. O lokaciji biblioteke vemo šele iz časa ukinitve samostana. Tedaj je knjižnica bila v prvem nadstropju, opremljena s štukom in pobarvana z oljnimi bar-

⁴⁴ M. Zadnikar, *Romanska Stična in zgodnja arhitektura cistercijanov*. Ljubljana 1977, str. 152. A. Schneider, o.c., str. 442–443. Prim. *Kostanjeviška opatija*..., str. 51–52.

⁴⁵ *Stiška opatija*..., str. 866.

vami. Prostor je imel dvoje oken iz modrega stekla. V inventarjih 16. stoletja se najprej omenjajo obredne knjige, ki so očitno bile nekje v bližini samostanske cerkve, kasneje pa so bile v zakristiji. Tudi v tej naši cisterci pod Gorjanci so menihi imeli določeno število knjig v svojih celicah⁴⁶.

Če se ozremo na ohranjena dela menihov, zlasti še kostanjeviškega samostana, moramo reči, da je bera razmeroma skromna. Pač pa so na srečo ohranjeni prečudoviti stiški rokopisi iz prvega stoletja obstoja samostana. Vsekakor je v obeh cistercah skozi stoletja nastalo mnogo več knjižnega blaga, kakor pa ga je ohranjena. Veliko je šlo po zlu: pomisliti moramo na številne nesreče, ki so zadevale obe duhovni postojanki, zlasti še pustošenje Turkov od druge polovice 15. stoletja naprej, številni požari so upepeljili kulturne dobrine neprecenljive vrednosti, marsikaj pa je utrpelo škodo ob ukinitvi samostanov in po njej. Ohranjeni rokopisi in knjige nam brez dvoma dajo le slutiti o nekdanjem kulturnem bogatstvu obeh cisterc in pričajo, da so menihi v vseh časih znali ceniti pisno besedo in se ob njej oplajali.

⁴⁶ *Kostanjeviška opatija...*, str. 53.

ZUSAMMENFASSUNG

Jože Mlinarič: DIE BEZIEHUNG DER ZISTERZIENSER UND DER MÖNCHE
DER KLÖSTER STIČNA/SITTICH UND LANDSTRASS/KOSTANJEVICA
ZU GESCHRIEBENEM WORT

Die Zisterzienser, die am Ende des 11. Jahrhunderts als einer der Reformorden aus dem Orden der Benediktiner hervorgingen, widmeten einen Teil ihres täglichen Lebens dem Lesen und dem Studium der Heiligen Schrift, der Kirchenväter sowie anderer kirchlichen Autoren. Da die Ordensleute bei der Gründung einer neuen Ordensniederlassung die nötigsten Bücher mit sich brachten, so bedeutet die Zeit der Gründung eines Klosters zugleich auch die Zeit der Entstehung seiner Bibliothek. Als sich die Zahl der Mönche vergrößerte, entstand auch das Bedürfnis nach einer grösseren Zahl von Schriften, die man durch das Abschreiben im Skriptorium des eigenen Klosters oder durch die Anschaffung in anderen Klöstern erwarb. Zugleich mit der Erfindung der Druckkunst vermehrte sich die Zahl der Bücher in den Klöstern, denn sie waren billiger als die Handschriften. Trotzdem fand man noch immer Ordensleute, die sich dem Abschreiben der Texte widmeten, was sie als ihre Ordenspflicht betrachteten. Die Klöster Stična (gegründet bald nach 1130) und Kostanjevica (1234) hatten auf ihren Regallen Handschriften und Bücher, die von dem Interesse der Ordensleute beider Klöster für das zeitgenössische europäische Gedankengut bezeugen. Besonders ragen die in dem Kloster von Stična entstandenen Handschriften mit ihrer Schönheit und dem Reichtum ihres Inhaltes hervor, die sich aber auch hinsichtlich des Äusseren mit den schönsten Erzeugnissen des damaligen Europas messen könnten. Ein Blick in die Inventarverzeichnisse der Bücher unserer beiden Zisterzienserklöster bezeugen, dass sich ihre Vorsteher um die Anschaffung der bedeutendsten Literatur aus allen Gebieten der Wissenschaft bemühten. Unter den Ordensleuten befanden sich nicht nur solche, die Texte anderer Autoren abschrieben, sondern auch jene, die ihren Mitbrüdern und der Welt durch das geschriebene Wort ihr Gedankengut überliefert sehen wolten. Der Anblick auf die erhaltenen Texte der Mönche beider Zisterzienserklöster und auf die Zahl der erhaltenen Bücher, insbesondere deren des Klosters von Kostanjevica, lässt den Schluss ziehen, dass von allen dem sehr wenig erhalten ist. In den beiden Ordensniederlassungen entstand zweifelsohne durch die Jahrhunderte mehr Kulturgut, als es uns überliefert und erhalten ist. Vieles wurde durch die Verwüstungen der Türken, die Feuersbrünste und schliesslich durch das Schicksal, das beide Klöster am Ende des 18. Jahrhunderts zutraf, verlorengegangen. Die erhaltenen Handschriften und Bücher lassen von dem ehemahligen Kulturreichtum beider Klöster von Unterkrain nur ahnen. Sie bezeugen aber auch, dass ihre Mönche zu allen Zeiten das geschriebene Wort schätzten und dadurch ihren Geist veredelten.